

Bihari-Horváth László

PARASZTI KÖZÖSSÉGEK 18–19. SZÁZADI PUSZTAHASZNOSÍTÁSA BIHAR VÁRMEGYE SÁRRÉTI JÁRÁSÁBAN

Tanulmányomban Bihar vármegye gazdaságtörténetének egyik kutatási részterületét, a 18–19. századi *pusztahasznosítás* jelenségkörét mutatom be. Kutatásom elsődleges forrását a Magyar Országos Levéltár Urbaria et Conscriptiones állagában lévő úrbérrendezés-kori, és a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár úrbéri irategyüttesesei képezték. A paraszti közösségek pusztákon folytatott gazdálkodására vonatkozó alapvető adatokat az *investigatiók*, a Mária Terézia rendelete nyomán megkezdett országos úrbérrendezés anyagához szorosan kapcsolódó paraszti vallomások biztosították kutatásomhoz.¹

Az olyan határhasználati jelenségek, mint a pusztahasznosítás (illetve a megélhetési keretek kiszélesítése érdekében, vagy robot-kötelezettség alapján, közösségek, esetleg csak egyes egyének által végzett egyéb munkák²) egyértelműen jelzik, hogy a paraszti gazdálkodás már a 18. században túlnőtt egy-egy település határain. Így volt ez a vármegye Sárréti járásában is, sőt különösen jellemezte azt, hiszen – főként a járás nyugati, délnyugati részében, a tulajdonképpen Sárréteken – még a század első felében is meglehetősen kiterjedt területeket veszélyeztetett a víz, uralt el a mocsár, sokszor élehetetlenül összeszűkítve ezzel a települések művelhető határrészeit. Északon a lassúfolyású, több ágra szakadó Kálló, délen pedig a Berettyó és a Sebes-Körös rendszeres áradásai okoztak jelentős károkat, előirányozva a kárvallott lokalitások megélhetési (így a gazdasági térbeli) korlátainak áttörését.

A török hódoltság végére a vármegyei népességszám jelentősen, a törökkor előtti népességszám 40%-ára csökkent, és a településhálózat is számottevően megritkult.³ Ugyan a korabeli összeírásokban meglehetősen gyakran szerepelt a puszta értelmű *deserta* kifejezés a lokalitások neve mellett, de ez általában nem elpusztult, lakatlan helyet, hanem adófizetésre képtelen, például elmenekült népességű falvakat jelölt.⁴ A végleg elpusztult vármegyei települések száma azonban így is tekintélyes volt, az 1690-es évekre meghaladta a 130-at, melyből 26

---

¹ Az iratanyag a közelmúltban a Debreceni Egyetem Középkori Magyar Történelmi Tanszékének forráskiadvány-sorozatában is megjelent (BÁRSONY István – PAPP Klára – TAKÁCS Péter 2001.).

² A sószállítás fuvarozási lehetősége, a piacokon történő terményfelesleg-értékesítés, etc. (Vö. BÁRSONY István 1985. 41–48.)

³ Vö. DÁVID Zoltán 1982. 117–126.

⁴ BÁRSONY István 1984. 11.

esett a Sárréti járásra (1. ábra).⁵ A pusztatelepülések területe fokozatosan olvadt valamely szomszédos, a török időkben lakónépességgel átvészelt (esetleg újraterelést) község határába.

Kutatásom azokra a Sárréti járási pusztákra terjedt ki, melyeket az úrbérrendezés korától a 19. század közepéig *paraszi életmódot folytató közösségek* hasznosítottak, és nem érintette egyrészt a korszakban a járás területén található összes (ezen belül pedig szintén nem terjedt ki az összes, a török idők alatt elnéptelenedett) egykori települési pusztahatárnak, másrészt a nem közösségi bérletek formájában használt pusztáknak a hasznosítási formáit (2. ábra).⁶ Jelen tanulmány terjedelmi keretei ezen települések közül is csak egynek, a legspeciálisabb pusztahasznosítású, Kálló-menti *Konyár* paraszi közösségének, a *Fejértői-pusztán* folytatott pusztahasznosítási gyakorlatát teszi lehetővé ismertetni.

Mielőtt azonban erre rátérnék, szükségesnek tartom a pusztai határhasználat jelenségének általánosabb jellemzőit röviden ismertetni. Tanulmányomban paraszi közösség általi *pusztahasznosítás* alatt a paraszi életmódot folytató (leginkább úrbéres, esetleg – bihari hajdúként – szabadalmas jogállású) közösségek *prédiumon*⁷ folytatott gazdálkodását értem. Ennek jogi keretét a feudális földtulajdon *közösségi árendálása* képezte. E kereten belül a bérlet eredete, időtartama és feltételei szerint számtalan változat különíthető el, azonban általános érvényű a megállapítás, hogy a Sárréti járásban *bérföldekre* a paraszi közösségeknek minden esetben a határ szűkössege miatt volt szüksége. A szűkhatárúságnak

⁵ Andaháza (Berettyóújfalutól északnyugatra), Besenyő (Berekbőszörmény közelében), Bosold (Darvastól délkeletre), Bökény (Komádi környékén), Csif (Darvastól északra), Ész (Komáditól északra), Fejértó (Konyártól keletre), Hát (Komáditól nyugatra), Iráz (Komáditól délnyugatra), Kasza (Pocsajtól nyugatra), Kérsziget (Komádi szomszédságában), Kórógy (Bakonszegtől délkeletre), Kót (Komáditól délnyugatra), Kovácsi (Bakonszegtől északra), Körmösd (Mezősástól délkeletre), Nyésta (Komáditól északra), Ős (Komáditól északnyugatra), Petlend (Magyarhomorogtól délkeletre), Séptely (Biharkeresztes és Bojt között), Szöcsköd (Csökmőtől keletre), Kis- és Nagy-Tóti (Komáditól délnyugatra), Tölgykerék (Körösszegapáti és Körösszakál között), Új-lak (Berettyóújfalutól délre), Kis- és Nagy-Zomlin (Ártándtól északkeletre).

⁶ Az úrbérrendezés során felvételezett paraszi vallomásokban a puszták gyarkorta mint a földesúr számára teljesített *robot helyszíne* jelenik meg. A járásból például Bárádon, Nagyrábén és (Sárrét-) Udvarin vallották, hogy a kistrábi pusztán évente takartak szénát az uraság számára (Vö. BÁRSONY István – PAPP Klára – TAKÁCS Péter 2001. 211., 253., 276.) Itt jegyzem meg továbbá, hogy nem vizsgáltam azon paraszi közösségeknek a saját településhatárukon túlmutató határhasználati gyakorlatát sem, amelyek az úrbérrendezés-korában nem egyértelműen pusztákon folytattak gazdálkodó tevékenységet. A dancsházaiaknak például kevés legelőmezők miatt, jóllehet csak telente, de *másutt* kellett legeltetniük marháikat. A dologidő multával a szentpéterszegiek és a váncsodiak is *más határra* csapták heverő marhájukat. A kabaiak, mivel többnyire háttas határuk szűkön termelt és nem is volt annyi szántóföldjük, hogy a maguk határán éltek volna, a *közelben lévő szomszéd határok*on kényszerültek szántani. Sáránról csak a tehetősebb gazdák szántottak *más határon*, saját szántóföldjeik homokos volta miatt. Hogy ezek a „más határok” valójában pusztákat jelöltek-e, és hogy milyen keretek között gazdálkodtak rajtuk a paraszi közösségek, további kutatásaim célja lesz megállapítani.

⁷ A 11–13. századi magyar okleveles forrásokban a prédium-település eredetileg a földesúr önálló mezőgazdasági üzemeként tűnt fel és szerepelt a 14. század végéig, a prédiumos gazdálkodás megszűnéséig. Ekkor egyes prédium-települések faluvá (villává, possessióvá) fejlődtek, mások elnéptelenedtek, pusztává váltak, sőt eredeti gazdasági funkciójuk helyett megnevezésük is a *puszta fogalmának kifejezője* lett (vö. SZABÓ István 1963.)

leginkább a természeti környezet mostohasága volt az oka. Ritkábban egy-egy pusztá azért is kerülhetett paraszti közösségek kezére, mert távol esett az uradalmi központtól, házi gazdálkodásban nem volt hasznosítható. A 18. század utolsó harmadában a bérleti viszonyok kiterjedését egyébként is erősen befolyásolta a majorsági gazdálkodásnak a mezőgazdasági dekonjunktúra következtében való beszűkülése. A puszták birtokosai egészen a napóleoni háborúk alatti gabonakonjunktúra időszakáig a puszták bérletbeadását tartották ugyanis rentábilisnak. A bérlet tárgya megoszlott művelési áganként is aszerint, hogy éppen a szántónak, a rétnak, vagy a legelőnek volt híján az adott paraszti közösség. Időtartamát tekintve a bérlet érvényes lehetett bizonyos munkaidényekre (például a rétek letakarításának idejére), több esztendőre, vagy akár határozatlan időre is. Magát az árendát a birtokos kérhette pénzben, terményben, vagy robottal, sőt több járadékfajttával egyszerre téríteni.⁸ A bérelt puszták (vagy pusztahatár-részek) területei, bár nem viselték magukon az úrbériség jegyeit, lényegében a parasztbirtok szerves részét alkották. A pusztabérletek egy jelentős része annyira összekapcsolódott az árendáló paraszti közösséggel, hogy az 1848 előtt megkötött örökváltási egyességek értelmében utóbb át is került az adott közösség tulajdonába.

Amíg a pusztabérletekről az archivális források részletesen szólnak, addig a paraszti közösségek pusztai gazdálkodásáról már nehezebb komplex képet alkotni, hiszen a források nem adatolták a pusztai földhasznosítás intenzitását, az árutermelés és önellátás gazdálkodásbeli arányát és szerepét, a bevonható munkaerő és eszközök mennyiségét és minőségét, vagy az üzemvitelt meghatározó ökonómiai tényezőket: a pusztai üzemhelyek megoszlását, távolságukat a belterületi telkektől, etc. Mindezek ellenére, ha nem is a komplex, de egy összetett kép kirajzolható a történeti források segítségével.

Erre példaként Konyár paraszti közösségének a Fejértói-pusztán folytatott pusztahasznosító tevékenységét ismertetem (3. ábra).⁹ Konyár és térsége, a Sárreți-járási a felszabadító háború időszakában a *három ország határvidékére* esett, a seregek állandó vonulásainak és csatározásainak a színtere volt. A 17. század második felében a Várad birtoklásáért felvonuló seregek rendre végigdúlták a járási területét. A középkori Fejértó település nagy valószínűséggel az 1660. évi Szejadi-dúlás alatt pusztult el. A század utolsó harmadában egy birtokösszeíró conscriptor említi először, hogy „a Fejértó vetései után járó kilencedet már idegenek adják”.¹⁰ A lakosság pusztulását, elmenekülését a falu és a vele kapcsolatos kultúrtáj lassú visszafejlődése, *pusztásodása* követte. Ezt azonban lefékezte, hogy a település határrészeit az 1690-es években már a szomszédos Konyár lakossága művelte.¹¹ A konyáriak *földszükségének*, kényszerült pusztabérleteknek okára az 1726-ban készült megyei adóösszeírás szöveges megjegyzése világít rá: „Konyár határa tulajdonképpen mocsár, ahova a lakosok állataikat

⁸ VARGA János 1967. 102.

⁹ Az erre vonatkozó adatokat egy korábbi tanulmányomban már közöltem – Vö. HORVÁTH László (BIHARI-) 2008. 5–33.

¹⁰ MOL UC. 34 : 52.

¹¹ PAPP Klára 2002. 119.

*hajtják.*¹² A konyári földeket az év nagyobb részében ugyanis a Kálló és a Nyírség felől érkező Pályi Folyás tartotta víz alatt. Olyannyira, hogy a közel 7300 katasztrális hold területű határból a 18. század első harmadában csupán 500–600 hold lehetett művelés alatt.¹³ A határ nagyobb hányadát a nagyszámú jószágállomány tartását szolgáló legelők, kaszálók és a művelésre alkalmatlan területek alkották. Leginkább *legeltetésre* volt alkalmas a Fejértói-pusztta is, de 1731-ben már rétgazdálkodást és szántóföldi termelést is folytattak itt a konyáriak¹⁴, akik a 19. század elejéig állandó kapcsolatot tartottak fenn a Fejértói-pusztta mindenkori tulajdonosának birtokszervezetét, azaz a diószegi uradalmat irányító tiszttal.¹⁵ Pusztabérletük az *ideiglenes birtokszerzésnek* az a módja volt, amelynél meghatározott árendaösszegért hosszabb időre vehették használatba egy földesúr pusztáját. Az *árendás puszták* használatának nagy jelentősége volt a feudalizmus idején, mivel a kötetlenebb földhasználat és a kedvezőbb járadékszolgálati viszonyok miatt a bérelt földek művelése kifizetődőbb volt, mint a jobbágyföldeké.

A Fejértói-pusztán művelés alá vont területek elhelyezkedéséről egy 1791/1792. évi földbérzedői elszámolás közöl adatokat.¹⁶ A konyári lakosok a pusztta tulajdonosának ekkor összesen 1285 Rénes forintot és 36 krajcárt fizettek árendaként. Ebből 450 Rft a *bajontai földek*, 650 a *tóközi földek* és az *ugar*, 185 Rft pedig a *legelőterület* bére volt. A legelőterület hasznosításáról maga a konyári úrbéres közösség is vallott 1771-ben, az úrbérrendezés során. Az ekkor Konyáron is feltett (az úrbéresek vagyoni helyzetére, a gazdálkodás feltételeire, a megélhetési lehetőségekre, etc. vonatkozó) kilenc kérdőpont közül a negyedik a konyári határ haszonvételeit hivatott taglalni. E kérdés egy alpontja pedig konkrétan az úrbéresek más községben történő *legelőbérletére* kérdezett rá. Az erre adott válaszból, paraszti vallomásból kiderül, hogy míg a hazajáró kezesjószág számára fenntartott belső legelő Konyár közigazgatási határán belül helyezkedett el, addig a Fejértót jelölő „szomszédban lévő pusztta” legelői képezték a település *külső legelőövezetét*, ahol a konyáriak a tenyésztést szolgáló állataikat és igásmarháikat tartották.¹⁷ A külső (részben ártéri) legelő nagyarányú extenzív állattartás színhelyét képezte. A pusztai legelőterület csak a 19. század elejétől kezdett visszaszorulni a *pusztai telepítések*, a pusztta fokozatos benépesítése és *eke alá vétele* következtében.

A konyáriak által hasznosított pusztai határrészeket az 1790-es években készített *első katonai felmérés* térképszelvényei teszik lehetővé lokalizálni. Ugyanis a térképszelvényeken színekkel különítették el mezőgazdasági művelési ága-

¹² Idézi: VARGA Gyula 2002. 259.

¹³ VARGA Gyula 2002. 255.

¹⁴ MOL. UC 36 : 71.

¹⁵ Konyár mint bihari hajdútelep, ekkor egy másik birtokszervezethez, az Esterházyak derecskei domíniumához tartozott.

¹⁶ HBML. V. 640/a. 4.

¹⁷ „Amely legelőmezőnk vagyon, az fejős marháinknak ugyan és borjúnak elegendő egész esztendő által, de az vonómarháinknak szomszédban lévő pusztán árendálni szoktunk legelőmezőt és ottan szántván szaporodásra való marháinkat is tartjuk.” Az investigatiót közli: BÁRSONY István – PAPP Klára – TAKÁCS Péter 2001. 243–245.

kat, így a legelőterület és a szántóterület, a pusztát ábrázoló térképszelvényen jól kivehetően elválik egymástól, lehetőséget adva elsősorban a *konyáriak külső legelővezetének* kijelölésére. A *tóközi* és a *bajontai földek* pedig a későbbi kéziratok térképeken szereplő helynevek, objektum-megjelölések alapján lokalizálhatók (4. ábra).

A felmérés indirekt forrásértéke, hogy épített objektumokat a puszták területén nem jelöl. Ha lettek volna itt ilyenek, azokat a mérnöktiszteknek helyzethűen és alaprajzszerűen ábrázolniuk kellett volna.¹⁸ A térképszelvényeken például egyetlen gabonatermesztő major vagy tanya sem szerepel. Ennek oka, hogy a pusztatulajdonos nagybirtokosok ezekben az évtizedekben még semmi nem ösztönözte az intenzív gabonatermesztésre: ehhez ugyanis a munkaerő szűkös, a jobbágyrobot korlátozott hatékonyságú, a gabonakereslet pedig alacsony szintű volt.¹⁹ A konyári árendátoroknak sem a szántóföld terménye, a gabona hozott hasznot, hanem a pusztán legeltetett *szarvasmarha értékesítése*. Ezért majorépületek helyett a korszakban csak a jószágállomány teletetésének néhány hónapjára létesített, ideiglenes telelők, állattartó telepek lehettek a pusztán. Csak feltételezhető, hogy e telepek egyszerű építményeinek (a szénatárolók, aklok, karámok, szárnyékok együttesének) a helyén épültek fel később, a 19. század elején a földesúri nagybirtok első gabonagazdasági majorépületei.

A 18. század egész folyamát a *közösségi pusztahasznosítás* korának tekinthetjük. Ugyan a jelen tanulmányban ismertetett konyári közösség a korszakban szabadalmas jogállású volt, de számtalan olyan úrbéres közösséget is említnek a források, melyek saját határuk szűkössége miatt kénytelenek voltak pusztákat bérelni. Ezeket a pusztákat az úrbéres közösségek – paraszti földmagántulajdon nem lévén – nem birtokolhatták, azaz nem alakulhattak a nemesi közbirtokossághoz hasonló paraszti birtokos közösségek, de a közös földhasználat (elsősorban a legeltetés) megszervezéséhez, a pusztabérlet fenntartásához az úrbéreseknek mindenképpen szükségük lehetett bizonyos szervezeti keretekre. Ahhoz azonban, hogy a közösségi földhasználat ezen speciális változatát, a 18. századi „*paraszti közbérlőséget*” a jövőben részletesebben megismerjük, az ez irányú történeti-néprajzi kutatások elmélyítésére van szükség. Jelen tanulmányom terjedelmi keretei miatt is, most csak az úrbéres közösségi pusztabérlet problémafelvetésére szorítkozhattam.

A Fejértói-pusztán a konyáriak hagyományosan külterjes állattartásának megszűnésében valószínűleg több tényező is szerepet játszott. Egyrészt a 19. század folyamán megváltozott Konyár belső határának hasznosítása: az ármentesítés arányában növekedett a művelés alá vont terület, ezen belül pedig megfordult az évszázadokon át túlsúlyos *legelő-szántó arány*.²⁰ A kereslet bővülésével Konyáron is jövedelmezőbb lett az *intenzív gabonatermesztés*, mint a vágóállatok tenyésztése, vagy az állati termékek előállítására. A konyáriak legelőszükségletét egyre mérsékelte az istálló állattenyésztés elterjedése is. Másrészt a diósze-

¹⁸ JANKÓ Annamária 2004.

¹⁹ OROSZ István 1993. 32.

²⁰ A határbeli *szántó-rét-legelő* százalékos megoszlása az 1771. évi 16%–28%–43%-os arányról 1864-re 49%–12%–24%-os arányra módosult (Vö. VARGA Gyula 2002. 259.).

gi uradalom gazdasági magatartása a 19. századra döntően megváltozott. Az uradalom megnövekedett igényét a szántóföldekre a majorsági földterületek folyamatos bővítésével kívánta kielégíteni. A Fejértói-pusztán ekkor vette kezdetét a *magánkezelésű majorsági gazdálkodás* kiépítése és kiterjesztése. Elkezdődött a legelőterületek feltörése és gabonával való bevetése. A fogyó legelők a pusztai állattartás bázisát erősen lecsökkentették. A napóleoni háborúk alatti *gabonakonjunktúra* következtében pedig létrejöttek a pusztai első monokultúrás gabonagazdaságai: a *Fehértó-* és a *Kis Fehértó-tanya*. A 19. század végére az ilyen gazdaságok, majorok száma négyre növekedett.

A Fejértói-pusztai igazi benépesülésére 1860 és 1890 között, a majorépítkezések évtizedeiben került sor. A külső gazdasági üzemegek ugyanis állandóan kint lakó cselédek *bérmunkáját* igényelték. Ezt az igényt csak fokozta a század utolsó harmadának (az Európába áramló olcsó amerikai búza okozta) magyar gabonatermelési válsága. A válságból ugyanis csak azok a gazdaságok tudtak kilábalni, amelyek a gabonatermelésről áttértek a meglehetősen munkaerő-igényes intenzív takarmánytermelésre, az erre épülő istállózó állattartásra, ipari növények termelésére, vagy nagy tőkebefektetéssel, intenzív talajműveléssel, talajerő visszapótlással, s magas fokú gépesítéssel nagy hozamokat produkáltak. A Fejértói-pusztai gazdaságok pedig ezek közé tartoztak. A majorokon nagyszámú állatállományok befogadására alkalmas istállók épültek, jelentős termőterületet foglalt el a dohány és a cukorrépa, melyek művelése egyben lekötötte a környező települések munkaerő-feleslegét is.

A Fejértói-pusztai hasznosításának közösségi formái közül minden bizonnyal a *szikótermelés* a legspeciálisabb. A Fejértói-pusztát ugyanis a 19. század folyamán még számos kisebb-nagyobb vízzel borított terület, *szikés tavak* szabdalták. Maga a pusztai (illetve a korábbi középkori település) e tavak egyikéről kapta nevét, mivel a fejtér ~ fehér melléknév a környező tavak fenekének, vagy partjának szikós „kivirágzására” utalhatott.²¹ Ezeknek a tavaknak a vize oldott állapotban *szikót* tartalmazott. A szikó, azaz a nátrium-karbonát, vagyis a szóda (ahogy a hamuzsír, azaz a kálium-karbonát is) elsősorban a *szappangyártás* alapanyaga volt. Ennek a begyűjtése rendszeres *kiegészítő jövedelemforrást* biztosított a környező települések paraszti közösségének, akik a *debreceni szappanosoknak* szállították a szikót.

A Fejértói-pusztán a 18. század végén már biztosan *seperték* a szikót. A lipcsei kiadású *Chemische Annalen*²² egy 1793-as számának nagyváradi jelentésében Rückert György, udvari gyógyszerész értekezik a Fejértói-pusztai szikó kitermelésének és feldolgozásának lehetőségéről. Rückert Bihar vármegyén átutazva figyelt fel a helyi (konyári) lakosok egy csoportjának szikógyűjtésére.²³ Ekkor itt még olyan tömegben képződött a szikó, hogy Rückert 25 000 mázsa szikó kitermelését sem tartotta lehetetlennek. Kezdeményezésére az

²¹ RÁCZ Anita 2007. 133.

²² *Chemische Annalen für die Freunde der Naturlehre, Arzneygelahrtheit, Haushaltungskunst und Manufakturen* I., szerk: Lorenz Florenz Friedrich von Crell, Helmstadt; Leipzig, 1793.

²³ A konyáriai pusztabeli szikógyűjtésének ekkor már évtizedes hagyományai voltak (vö. Hatvani Stephanus 1777. 110., 141.)

1790-es években két *szikógyár* is létesült a pusztán. A szikógyártást igazán azok a tavak tudták kiszolgálni, amelyekben nagy felületen kevés víz gyűlt össze, biztosítva a gyakori kiszáradást. A Fejértói-pusztá déli határrészének szoloncsák szikes-mocsaras területe bővelkedett az ilyen tavakban.

A termelés általában áprilisban kezdődött, miután a tó párolgási intenzitása megnőtt és október-november végéig tartott. A begyűjtés nyáron történt, amikor az ősztől tavaszig felgyülemlett talaj- és csapadékvíz az aszály idején elpárolgott, és maga után, a tó partján egy-két centiméter vastagságú sziksóréteget hagyott. Ezt a földfelszínről *kapával*, vagy *vakaróval*, *vakaróseprővel* összesepertek, vagy *kaparóékékkal* „összevakartak”, majd csomókba hányták és vermekhez szállították, ahol gúlákba rakva szalmával és földdel takarták be, hogy „összeérjen”. A szikföldet néhány nappal később kilúgozták, ülepítették, majd addig főzték, amíg kásás anyaggá alakult. Ez az anyag kemencében hevítve, kristályosítva, finomítva elnyerte végső formáját. A sziksófőző üzemben, az üstöknél öt főző és egy felügyelő, a tónál tizenkét gyűjtő dolgozott. Egy gyűjtő körülbelül napi 2,5 m³ sziksót gyűjtött össze. A gyűjtők telente a sziksó helyett fát, gallyakat, trágyát gyűjtöttek a tüzeléshez. Az üzem egy kocsissal, és tizennégy cseléddel is, tehát összességében *jelentős munkaszervezettel* rendelkezett.²⁴ A munkások pedig a környező települések paraszti lakosságának tagjai voltak. Közösségi munkatevékenységük hagyományosnak nem, de – akárcsak a fakitermelés – mindenképpen parasztinak nevezhető.

A pusztai szikógyárak a *Leblanc-féle nagyipari szódagyártási eljárás* magyarországi elterjedésével párhuzamosan, a sziksó iránti kereslet csökkenése miatt mentek tönkre. A franciák ugyanis, miután a francia-angol háborúk miatt akadoztak az amerikai hamuzsírshállítványok, kifejlesztették a konyhasóból történő szóda-előállítás. Ez pedig forradalmasította a szappangyártást, egyben annyira lecsökkentve a szappan árat, hogy az hamarosan Európa-szerte a legszegényebb társadalmi rétegek számára is elérhetővé vált.

A sziksótermelés tehát a 19. század közepére, kereslet hiányában visszaszorult. Egy 1849-ben kötött szerződés²⁵ már arról vall, hogy a pusztai szikógyár bérlője a sziksófőzés helyett az egyik sóstó mellett ekkorra kiépülő *szikes fürdő* hasznvételi jogát tartja értékesebbnek. Ekkor, a század közepén kezdődött a sziksótermelés, mint határhasznosítási forma és a sziksófőzés-szódakészítés mint feldolgozó jellegű kisipari tevékenység pusztabeli visszaszorulása. A sziksótermelési dekonjunktúra a 19. század utolsó harmadában elérte mélypontját. A szikógyár már nem volt képes felvenni a versenyt a nagyipari gyártási eljárásokat alkalmazó szódagyárakkal.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a 19. század közepére ugyan a *közösségi földbérlet* megszűnt a Fejértói-pusztán, és megszűnt a Sárréti-járás többi pusztáján is, de a paraszti közösségek általi hasznosítás folyamatos maradt azután is, hogy a pusztatulajdonosok a saját használatukba vonták pusztáikat. Ugyanis a puszták mint *településhiányos térségek* az intenzív határhasznosítás során is nagyobb paraszti közösségek *együttes munkatevékenységét* igényelték.

²⁴ SZATHMÁRY László 2004. 5.

²⁵ HBML IV. B. 409/c 3.

Amíg tehát a 18. században a puszták a közösségi pusztabérletek következtében elsősorban legeltetéssel, addig a 19. században a *közösségi bérmunkának* köszönhetően szántóműveléssel és intenzív növénytermesztéssel hasznosultak.

IRODALOM

Rövidítések

MOL: Magyar Országos Levéltár
HBML: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

BÁRSONY István

- 1984 Bihar megye adózó népessége a XVIII. században. In: Magyar Történelmi Tanulmányok XVI. Szerk.: *Szendrey István*. 6–139. Debrecen
- 1985 A paraszti gazdálkodás feltételei és lehetőségei Bihar megyében a XVIII. Században. In: Magyar Történelmi Tanulmányok XVIII. Szerk.: *Szendrey István*. 7-53. Debrecen

BÁRSONY István – PAPP Klára – TAKÁCS Péter

- 2001 Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében I. Az Érmelléki és a Sárreői járás. Debrecen

DÁVID Zoltán

- 1982 Az 1692. évi összeírás forrásértéke. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX. 117–126. Debrecen

HATVANI Stephanus

- 1777 *Thermae Varadiensis examini physico et medico*. Viena

HORVÁTH László (BIHARI-)

- 2008 Határ Hosszúpályi, Konyár, Pocsaj és Esztár között. In: Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Szerk.: *Horváth László (Bihari-)*. 5–33. Hosszúpályi

JANKÓ Annamária

- 2004 Az első katonai felmérés. In: Az első katonai felmérés: Magyar Királyság (DVD-kiadvány). Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó

OROSZ István

- 1993 Tradíciók szorításában. In: *Rubicon* 4. évf. 8–9. sz. 32–33.

PAPP Klára

- 2002 Konyár története a XVI. század közepétől a polgári forradalomig. In: Konyár falukönyve. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. 93–176. Debrecen

PETERCSÁK Tivadar

- 2008 A közbirtokosság. Debrecen

RÁCZ Anita

- 2007 A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen

SZABÓ István

1963 A prédiom. In: Agrártörténeti Szemle V. évf. 1–2. sz. 1–49. és 3. sz. 301–337.

SZATHMÁRY László

2004 A sziksógyártás honi történetéből. In: Adalékok a magyar kémia és vegyipar történetéhez. Szerk.: *Szathmáry László*. Budapest

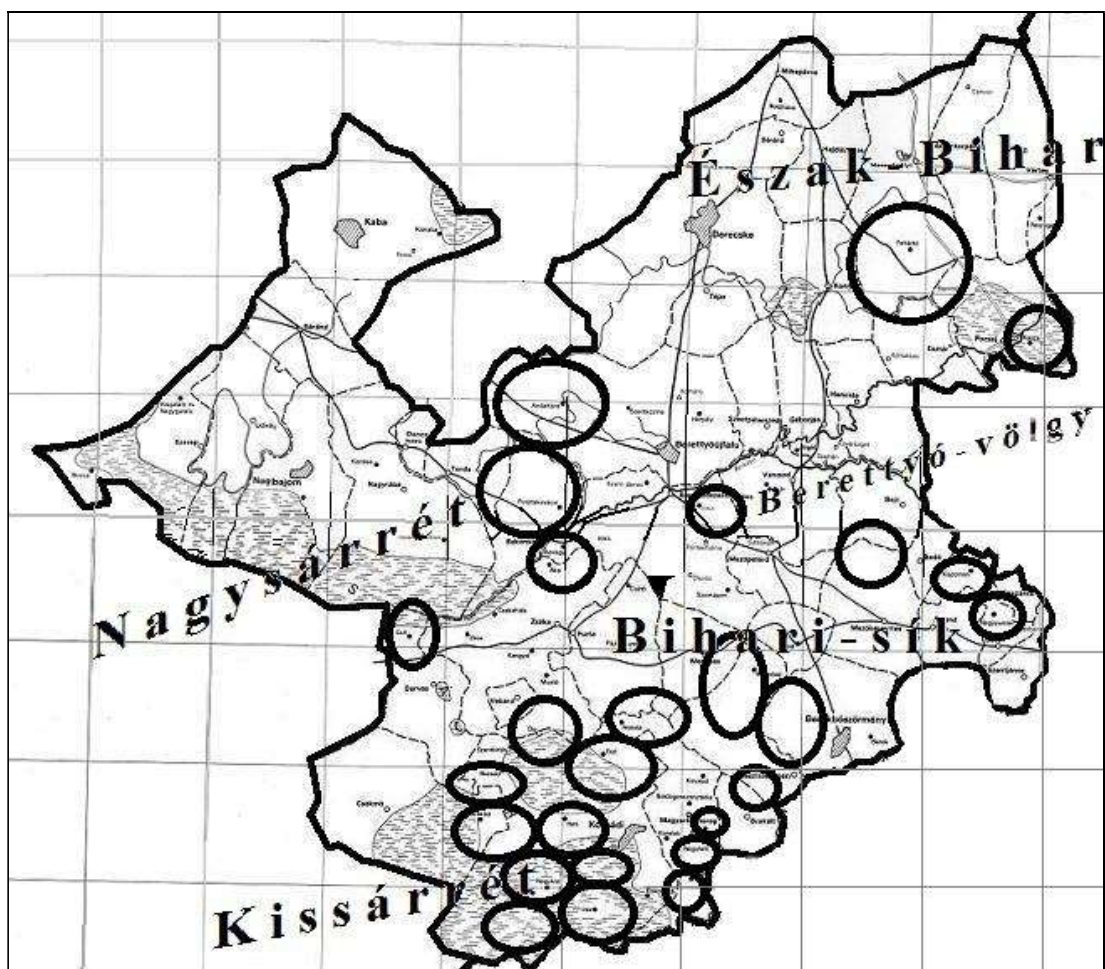
VARGA Gyula

2002 A hagyományos gazdálkodás Konyáron (1700–1945). In: Konyár falukönyve. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. 251–348. Debrecen

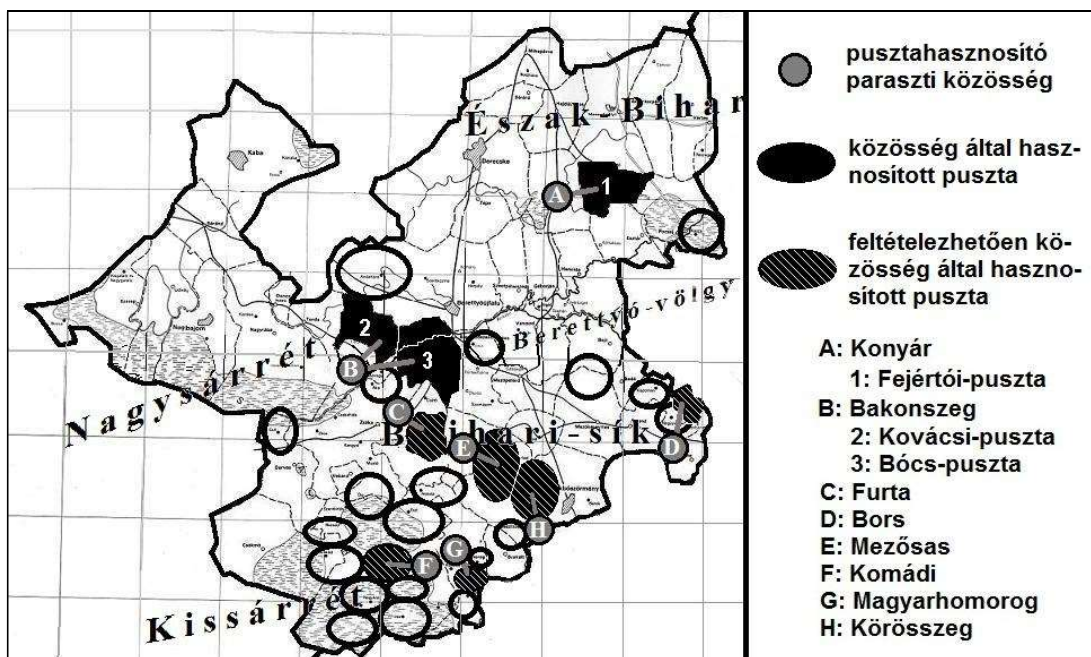
VARGA János

1967 A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849. Budapest

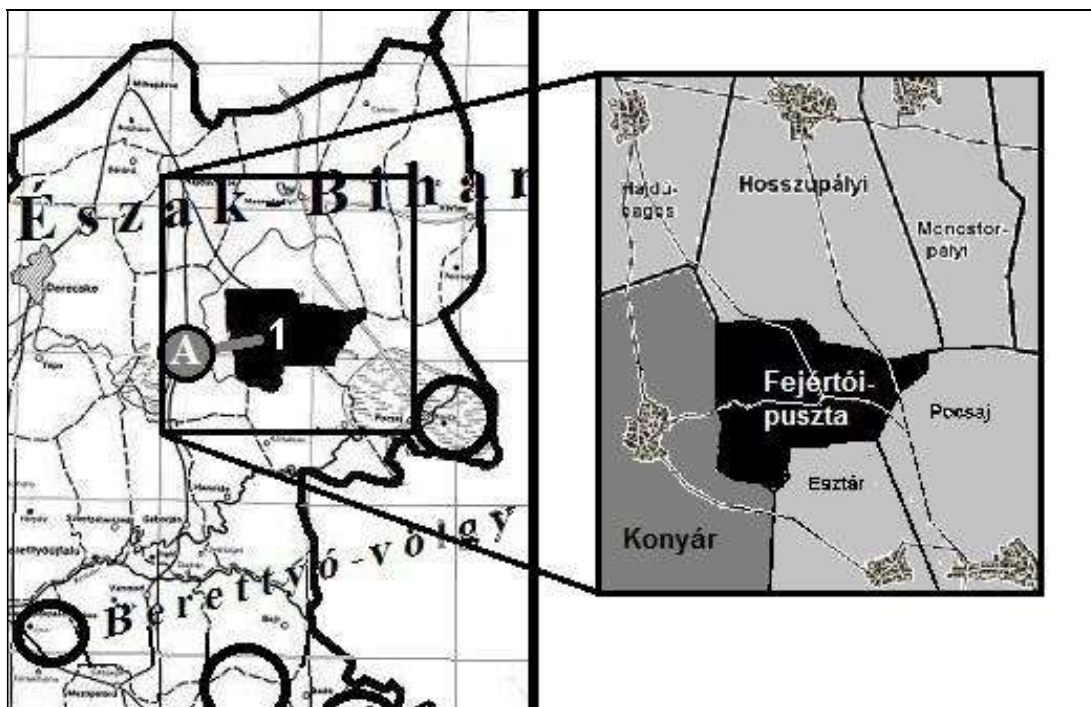
Mellékelt ábrák

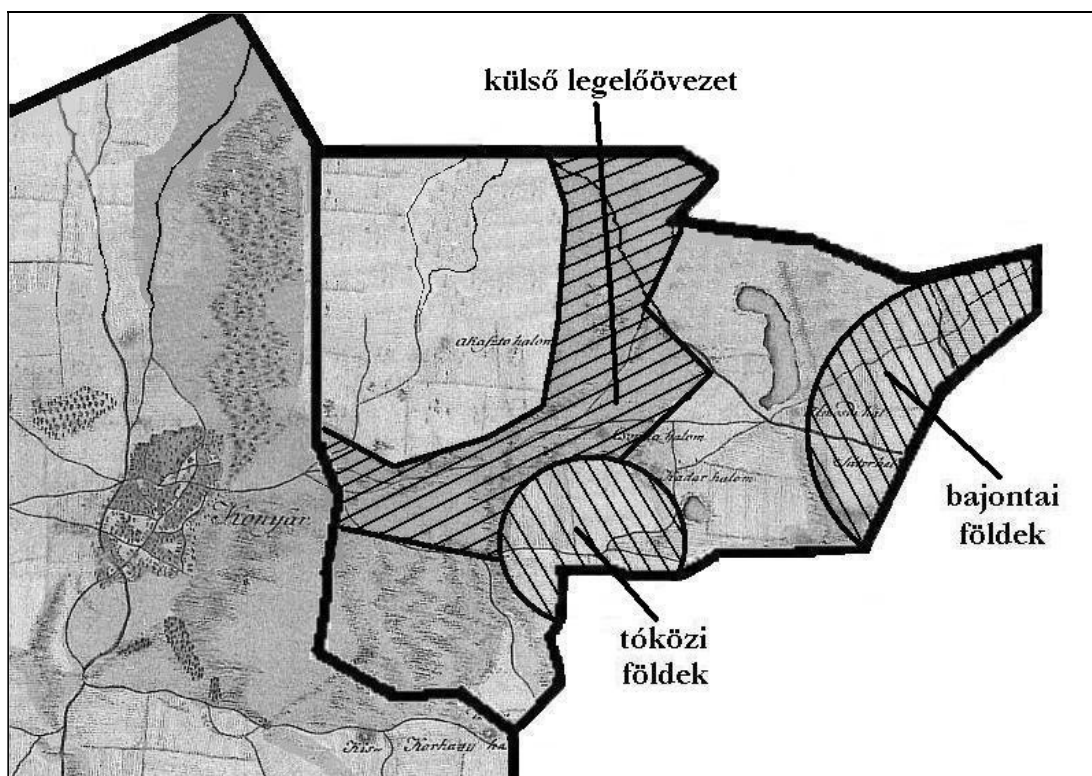
1. kép. A török hódoltság alatt elpusztult települések pusztahatárai Bihar vármegye Sárreți járásában

2. kép. Paraszti közösségek úrbérendezés-kori pusztahasznosítása a Sárreți járásban (kutatósi terület)

3. kép. A Fejértói-puszta és lokális környezete a 18. század végén

4. kép. A Fejértői-puszta konyáriak által hasznosított határrészei az 1790-es években